

9. Tədiyyə balansının strukturu. Xarici ticarət balansı

BVF-nin verdiyi izaha görə, **tədiyyə balansı** müəyyən dövr üçün statistik hesabatdır və aşağıdakıları əks etdirir:

a) hər hansı bir ölkənin yerdə qalan dünya ilə həyata keçirdiyi əmtəə, xidmət və gəlir əməliyyatları;

b) ölkəyə məxsus olan monetar qızıl, xüsusi iqtibas hüquqları (XİH), həmçinin yerdə qalan dünya ölkələrinə münasibətdə maliyyə tələbləri və öhdəlikləri üzrə mülkiyyət hüququnun dəyişməsi və digər dəyişikliklər;

c) qarşılıqlı surətdə örtülməyən əməliyyat və dəyişikliklərin mühasibat nöqtəyindən balansaşdırılması üçün zəruri olan birtərəfli köçürmələr və kompensasiyaedici qeydlər.

Tədiyyə balansının tərtib edilməsinin əsasında iki prinsip durur:

1) müəyyən dövr üçün (ay, rüb, il) ölkənin bütün xarici iqtisadi əməliyyatlarının əhatə edilməsi;

2) əməliyyatların ikitərəfli mühasibat yazısı (son nəticədə kredit debetlə üst-üstə düşməlidir); nəticədə bir sıra maddələr üzrə disbalans digər maddələrlə tarazlaşdırılır.

Tədiyyə balansının standart strukturu

A. Cari əməliyyatlar

Əmtəələr

Xidmətlər

İnvestisiya gəlirləri

Digər xidmətlər və gəlirlər

Fərdi birtərəfli köçürmələr

Yekun A – cari əməliyyatlar balansı

B. Birbaşa investisiyalar və digər uzunmüddətli kapital

Birbaşa investisiyalar

Portfel investisiyaları

Digər uzunmüddətli kapital

C. Digər qısamüddətli kapital

D. Səhvlər və ötürmələr

Yekun: A + B + C + D – kapitalın hərəkəti balansı

E. Kompensasiyaedici maddələr

F. Fövqəladə maliyyələşdirmə mənbələri

G. Xarici dövlət orqanlarının qızıl-valyuta ehtiyatlarının tərkibində öhdəliklər

Yekun: A + B + C + D + F + G

H. Ehtiyatlarda yekun dəyişiklik

Qızıl

Xüsusi İqtibas Hüquqları

BVF-də ehtiyat mövqeyi

Yekun: A + B + C + D + E + F + G + H

Ümumiləşdirilmiş sxemin bloklarını üç qrupda birləşdirmək olar:

1. Cari əməliyyatlar (A bloku). Bu əməliyyatlar üzrə əmtəə, xidmət, kapital və pul köçürmələri hərəkətindən gəlirin olub-olmamasını göstərən balans hesablanır.

2. Kapital hərəkəti (B+C blokları). Bu zaman da balans hesablanır.

3. Balansaşdırıcı əməliyyatlar (E+F+G blokları). Tədiyyə balansının tarazlaşdırılması istiqamətində dövlət orqanlarının həyata keçirdiyi əməliyyatlar əks olunur.

Nəticədə tədiyyə balansının saldosu formalaşır ki, o da əsasən ölkənin qızıl-valyuta ehtiyatlarının və digər rəsmi ehtiyatlarının (H bloku) dəyişməsi hesabına maliyyələşdirilir, yəni ya ödənilir (əgər saldo mənfidirsə), ya da bölünür (əgər müsbətdirsə).

Ölkənin tədiyə balansının təhlili zamanı ilk növbədə cari hesablar üzrə balans, yəni A bloku nəzərdən keçirilir. Bu blok əmtəə və xidmətlərlə xarici ticarəti, həmçinin daha əvvəl gətirilmiş və ya çıxarılmış kapital üzrə əldə edilmiş gəlirlərin köçürülməsi, fərdi şəxslərin pul köçürmələri və əvəzsiz yardım kimi irihəcmli əməliyyatları və s.-ni əhatə edir.

Cari tədiyə balansının əsasını “Əmtəələr: İxrac FOB” və “Əmtəələr: idxal FOB” maddələri təşkil edir. Onlar arasında fərq ticarət balansını təşkil edir. Unutmaq lazım deyil ki, tədiyə balansında ixrac və idxal FOB şərti ilə (yəni əmtəənin qiymətinə sığorta və daşıma xərcləri daxil edilmədən) qiymətləndirilir. Xarici ticarətin statistikasında isə idxal ənənəvi olaraq CIF şərti ilə (yəni sığorta və nəqliyyat xərcləri nəzərə alınmaqla) qiymətləndirilir.

“Digər əmtəə, xidmət və gəlirlər” maddəsinə aiddir:

- a) xidmət idxal-ixracından fərqləndirilməsi çətin olan əmtəə idxal-ixracı;
- b) ən müxtəlif xidmətlər: yük, sərnişin və digər daşımalar; beynəlxalq turizm; telekommunikasiya xidmətləri; maliyyə, təhsil, işgüzar, texniki və s. xidmətlər;
- c) mülkiyyət hüququndan istifadəyə görə gəlirlər və xərclər;
- d) xaricə özəl və dövlət investisiya qoyuluşlarından əldə edilən gəlirlər və ölkəyə xarici investisiya qoyuluşundan əldə edilən analoji gəlirlər;
- e) dövlətin xaricdə siyasi və inzibati funksiyaları ilə əlaqədar olan əməliyyatlar (hərbi bazalar, beynəlxalq təşkilatlarda iştirak və s.).

“Fərdi birtərəfli köçürmələr” və “Dövlət birtərəfli köçürmələri” maddələri transfertlər adlanan əməliyyatları əhatə edir:

- a) köçkününlərin, xarici işçilərin və digərlərinin pul köçürmələri;
- b) əvəzsiz dövlət yardımları (hədiyyələr).

Kapital hərəkəti balansı B və C bloklarını əhatə edir.

1. “Birbaşa investisiyalar və digər uzunmüddətli kapital” (B bloku) aşağıdakıları əhatə edir:

- a) birbaşa və portfel investisiyaları;
  - b) digər uzunmüddətli kapital:
    - uzunmüddətli dövlət və özəl bank borcları;
- əvvəl alınmış (təqdim edilmiş) borcların əsas hissəsinin ödənilməsi (geri alınması);
  - beynəlxalq bank və maliyyə təşkilatlarının istiqrazlarına abunə.

2. “Qısamüddətli kapital” (C bloku) bir il müddətinə qədər həyata keçirilmiş investisiyalar üzrə hərəkəti əks etdirir və əsasən qısamüddətli qiymətli kağızların və öhdəliklərin, bank depozitlərinin və banklararası borclanmanın qısamüddətli borcların hərəkətini xarakterizə edir.

3. Kapital hərəkəti balansından sonra D bloku, “Səhvlər və ötürmələr” gəlir ki, oda səhvlərdən daha çox ötürmələri, yəni nəzərə alınmamış göstəriciləri əhatə edir; bu özünü xüsusilə qısamüddətli kapitalın hərəkəti üzrə aparılan hesablamalar zamanı göstərir; bu maddədə həmçinin qaçaqmalçılıq fəaliyyəti və kapitalın qeyri-leqal axını nəzərə alınır.

Son balansın təhlili zamanı H blokundan başqa bütün digər bloklar nəzərə alınır.

“Kompensasiyaedici maddələr” (E bloku) aşağıdakıların həcmində baş verən dəyişiklikləri əks etdirir:

- a) qızılın monetləşdirilməsi/demonetləşdirilməsi və qızılın dünya qiymətlərində baş verən dəyişikliklər hesabına ölkənin qızıl ehtiyatının həcmində baş verən tərəddülər;
- b) mübadilə məzənnələrinin dəyişməsi nəticəsində ölkənin hesabında olan XİH-də və ölkənin BVF-də olan ehtiyat mövqeyində baş verən dəyişikliklər;
- c) mübadilə məzənnələrinin dəyişməsi nəticəsində ölkənin valyuta ehtiyatlarında, nun xarici tələblərində və BVF-dən aldığı kreditlərdə baş verən dəyişikliklər.

“Fövqəladə maliyyələşdirmə” (F bloku) əsasən tədiyə balansının kəsirinin yüngülləşdirilməsi üzrə əməliyyatları (BVF-nin əvəzsiz yardımları (hədiyyələri), Dünya Bankından struktur dəyişiklikləri üçün alınmış kreditlər və s.) əhatə edir.

Xarici ticarət balansı-müəyyən müddətə ölkəyə ixrac və idxal edilən malların dəyərinin nisbətini xarakterizə edir.Xarici ticarət dövriyyəsinin strukturu və dinamikası tədiyyə balansının cari vəziyyətinə təsir göstərən mühüm amildir.Xarici ticarət dövriyyəsinə 2 komponent daxildir:

- 1)İxrac-ölkə ərazisindən satılmaq üçün xaricə çıxarılan məhsulların dəyəridir.
- 2)İdxal-xaricdən ölkə ərazisinə yerli tələbatın ödənilməsi üçün gətirilən məhsulların dəyəridir.

İdxal-ixrac əməliyyatlarının uçotu gömrük orqanları tərəfindən aparılır və tədiyyə balansının tərtibi zamanı bu orqanların verdiyi məlumatdan istifadə edilir.İxrac və idxal arasındakı fərqə xarici ticarət saldosu deyilir.Xarici ticarət saldosu müsbət və mənfi ola bilər.Müsbət saldo ixrac olunan malların idxal olunan mallardan çox olmasını,mənfi saldo isə idxal olunan malların ixrac olunan mallardan çox olmasını göstərir.Xarici ticarət balansının müsbət və ya mənfi saldoya malik olmasının çox mühüm iqtisadi əhəmiyyəti vardır.Başqa sözlə,ixrac və idxal göstəriciləri arasındakı fərq vacib iqtisadi inkişaf göstəricisi olan ticarət balansı kəsirini özündə əks etdirir.

